

Over ‘waarde’ en ‘waarderen’ van de kunsten

Heeft kunst waarde of betekenis?
Of allebei? En zijn ze te meten?
Vragen die van belang zijn bij het
voeren van kunstbeleid en waar elke
regering weer een andere invulling
aan geeft.

Bij kunst denk je niet meteen aan waarde. Kunstenaars spreken (of denken) liever over betekenis: het werk dat ze maken, betekent in de eerste plaats iets voor henzelf en/of ze beogen een reactie bij het publiek op te roepen. Van Dale definieert ‘waarde’ als ‘de grootte van de betekenis die iets heeft als bezit, door gehalte, als middel tot een doel, door betrekking of door een combinatie van deze of enkele van deze factoren’.¹ Het woord ‘waarde’ impliceert dus het vaststellen van betekenis. Tegenwoordig is er vaak sprake van ‘gebruikswaarde’, of ‘klant-waarde’, begrippen uit het kunstmanagement. Giep Hagoort en Gabriëlle Kuiper stellen dat een kunstmanager drie waarden met elkaar in evenwicht moet brengen: culturele, economische en maatschappelijke (Hagoort et al. 2005). De culturele waarde is waar het de kunstenaar en vaak ook de kunstconsument om gaat. Het is

waarde voor henzelf. Economische en sociale waarden doen zich op een ander niveau voor: dat van de stad, streek of het land als geheel. Wie er waardeert, maakt dus uit welke (soort) waarde van belang wordt geacht.

Intrinsieke waarde

Die verschillende soorten waarden komen we in het kunstbeleid van de overheden ook tegen. De Maastrichtse cultuurnota van 1988 bijvoorbeeld omschrijft vrij onomwonden dat als je niet door argumenten van intrinsieke waarde overtuigd wordt dat de overheid een rol ten aanzien van de kunsten heeft, economische waarde vaak wel overtuigend is. ‘Het zij zo’, staat er dan achter (Adviescommissie Cultuurbeleid Maastricht 1987, 7). Overigens wordt hier door de gemeente niet het woord ‘waarde’ gebruikt maar ‘betekenis’. Deze nota verwoordt vrij letterlijk wat op lokaal niveau te zien is: wanneer in de jaren tachtig van de vorige eeuw het lokale cultuurbeleid formeel op schrift wordt gesteld – eerder dan bij het Rijk gebeurde – is het aanvankelijk de economische waarde die de doorslag geeft. Pas wanneer steden groeien en hun culturele infrastructuur groeit, komt er aandacht voor wat eigen is aan de kunsten. Daarvoor wordt dan de term ‘intrinsieke waarde’ gebruikt, maar vaker ‘betekenis’ of ‘(artistiek)inhoudelijke kwaliteit’, een begrip dat meestal als tegenovergestelde van economische waarde wordt gebruikt.

Drie maatschappelijke processen

Cultuur draagt in essentie bij aan de drie maatschappelijke processen: socialisering, kwalificering en subjectivering, zoals Gielen et al. (2014) beschrijven in *De waarde van cultuur*. Aan de hand van die drie processen kan kort geschetst worden welke verschillende waarden van kunst in het beleid voorkomen. Ik beperk mij hier tot de periode vanaf 1992, toen rijksnota’s volgens de vierjarige systematiek van de Wet op het specifiek cultuurbeleid (WSC) verschenen en steden daarop reageerden.

Allereerst draagt kunst, nadrukkelijk als onderdeel van het bredere begrip cultuur, bij aan het socialiseren van nieuwe leden van een gemeenschap. Door kunstzinnige participatie leer je de normen en de waarden van je gemeenschap en raak je bekend met het repertoire van uitdrukkingvormen van die gemeenschap. Niet

voor niets rekent Unesco toegang tot culturele voorzieningen tot de mensenrechten. Die socialiserende rol van kunst komt in veel van de Nederlandse beleidsnota’s tot uitdrukking: in de nadruk die minister d’Ancona (PvdA, 1993-1996²) en staatssecretaris Van der Ploeg (PvdA, 2001-2004) bijvoorbeeld legden op de idee dat cultuur een land of een gemeenschap representeert. Deelname aan cultuur staat gelijk aan deelname aan de samenleving, wat weer leidt tot sociale cohesie en het tegengaan van uitsluiting. Ook veel gemeenten wijzen daarop. Er ontstaat zo een trits van waarden die onderling afhankelijk van elkaar zouden zijn.

Bij de sociaal-liberale bewindslieden vinden we eerder de individuele variant terug: staatssecretaris Nuis (D66, 1997-2000) benadrukte bijvoorbeeld dat de kunsten de mogelijkheid in zich dragen je tot een gemeenschap te verhouden. Dit betreft vooral de subjectiverende rol van cultuur, die in de praktijk veelal aan de kunsten wordt toegeschreven: je kritisch tot de samenleving kunnen verhouden en daar een eigen positie in kunnen kiezen. Nuis gebruikte daarvoor het beeld van het pantser versus de ruggengraat. Vandaar dat cultuureducatie zo’n belangrijk deel uitmaakt van cultuurnota’s sinds eind vorige eeuw.

Daarbij hoort nog het derde proces: kwalificering. Door kunstparticipatie leren mensen onderscheidingen aan te brengen tussen wat van meer en minder waarde is, wat goed en slecht is. De kunstensector is met de nadruk op artistieke kwaliteit bij uitstek een sector waar wordt gekwalificeerd. Goede kunsteducatie helpt die kwalificaties te begrijpen én zelf aan te kunnen brengen, zo draagt kunsteducatie dus ook bij aan subjectivering. Het kan bovendien helpen bij het aanleren van belangrijke vaardigheden in de informatie-economie. Minister Bussemaker (PvdA, 2017-2020) verwijst in *Cultuur beweegt* (2013) expliciet naar het aanleren van *21st-century skills*, wat de *employability* van jonge mensen in de kenniseconomie vergroot. Intrinsiek en extrinsiek lijken dus ook weleens samen te gaan.

Economische waarde

De economische waarde van kunst komt veel terug in beleidsnota’s. Zo becijfert de recente nota van Bussemaker dat de cultuursector goed →

is voor 2,4 procent van ons bbp en dat onze export voor een belangrijk deel uit cultuur bestaat. Dan volgen vooral voorbeelden uit de popmuziek en film (Bussemaker 2013). Gemeentelijke nota's reppen vaak over kunst als vestigingsfactor voor bedrijven en als trekker voor toeristen. Profilering van steden gebeurt ook via kunst: Amsterdam met de Gouden Eeuw en dance, Arnhem met mode en Eindhoven met design. In de tijd van staatssecretaris Van der Laan (D66, 2005-2008) was de bijdrage van de kunsten aan de creatieve industrie en de creatieve economie *hot*, hierboven al even geduid bij cultuureducatie. De titel van de nota die zij samen met haar collega van Economische Zaken schreef, *Ons creatieve vermogen*, is veelzeggend. Steden refereerden rond die tijd veelvuldig aan de creativestadthese van Richard Florida. Dat die theorie gaat over steden van Amerikaans formaat en in Nederland dus hooguit relevantie heeft voor Amsterdam, is een nuance die veel stedelijke beleidsmakers ontging. Nadruk op ondernemerschap als waarde in de kunstpraktijk komen we bij Van der Ploeg tegen en uiteraard in de nota van staatssecretaris Zijlstra (VVD, 2012-2016): *Meer dan kwaliteit*. De eerste zag ondernemerschap vooral als middel om het bereik van de kunsten te vergroten, de laatste als instrument om meer eigen inkomsten te genereren. Zijlstra maakte het tot nevenschikkend criterium naast artistieke kwaliteit.

Al met al ligt in de nota's sterke nadruk op de effecten van kunstparticipatie (intrinsiek) of op gevolgen van de kunstorganisatie (extrinsiek) maar niet op kunst of de kunstenaars zelf, dit vaak tot hun teleurstelling. Hooguit vinden sommige steden het van belang dat kunstenaars een inkomen kunnen halen uit hun activiteiten, een thema dat in het recente rijksbeleid ook tot uitdrukking komt door de aandacht die Bussemaker

vraagt voor goed werkgeverschap. De kwaliteit van kunst komt in de meeste nota's dan wel weer als waarde voor (dat moet ook wel, het is een van de uitgangspunten van de WSC), bijvoorbeeld de nota van minister Plasterk (PvdA, 2009-2012) waarin hij de vergelijking maakt met het wetenschappelijke onderzoek en onderwijs: *peer review* is de manier om kwaliteit vast te stellen. Zoals gezegd, kwaliteit staat soms in tegenstelling tot de beoogde maatschappelijke effecten maar wordt, zeker in de latere nota's, als voorwaarde voor het ontstaan van die effecten beschreven.

Evenwicht

Tot slot kort aandacht voor het beleid van Bussemaker, die het woord 'waarde' wellicht het meest expliciet in de mond neemt, voorafgegaan door het bijvoeglijk naamwoord 'maatschappelijke'. 'Ik zie cultuur als onderdeel van een maatschappelijke agenda. Het bestaansrecht van kunstenaars en culturele instellingen ligt niet zozeer in de sector zelf maar in de verbinding met de samenleving. Ik kies daarom voor een beleid dat prioriteit geeft aan de maatschappelijke waarde van cultuur en aan het belang van creativiteit. Maatschappelijke vraagstukken op bijvoorbeeld het gebied van zorg, maatschappelijk verantwoord ondernemen, energie- en voedselvoorziening, krimp of vergrijzing worden steeds complexer. Voor de aanpak van deze vraagstukken groeit het belang van creativiteit en innovatie. Cultuur en cultuuronderwijs leveren daaraan een belangrijke bijdrage' (Bussemaker 2013, 1).

Via ondernemerschap moeten kunstinstellingen maatschappelijke waarde realiseren én daarbij hun inkomsten vergroten en kosten verlagen. Daarmee neemt ze afstand van de enge definitie van cultureel ondernemerschap van haar voorganger Zijlstra. Cultureel ondernemerschap is niet langer tegengesteld aan het realiseren van de waarde van kunst, maar middel daartoe. Hagoort en Kuiper hadden dus gelijk: het gaat om het evenwicht tussen verschillende waarden: artistieke, culturele of intrinsieke waarden, economische waarden, sociale waarden en – zoals blijkt uit het citaat hierboven – ook waarden op het gebied van gezondheid, milieu en voedselveiligheid. Onbeantwoord blijft echter de vraag hoe die waarden samenhangen en hoe je die ten behoeve van de evaluatie van het kunstbeleid zelf kunt vaststellen.

De wijze waarop de overheid naar de cultuursector kijkt, gaat te veel uit van de politieke wensenlijstjes en te weinig van wat specifiek is aan de sector

Meerduidigheid

Op basis van een *review* van beschikbaar evaluatieonderzoek stellen de auteurs van *De waarde van cultuur* vast dat de kunstensector precies doet wat zij zegt te doen: bijzondere ervaringen bieden aan mensen (Gielen et al. 2014). Maar hoe je traceert of die ervaringen dan daadwerkelijk bijdragen aan het realiseren van al die andere waarden, is de grote vraag. Het meeste evaluatieonderzoek blijkt toch te worden gedaan naar economische impact (met name van evenementen) en in mindere mate naar sociale impact. Dergelijk onderzoek heeft een sterk kwantitatieve inslag.

Op zichzelf is waarde dus een neutraal begrip en met het juiste bijvoeglijk naamwoord ervoor kan het op meerduidige wijze worden gedefinieerd, passend voor de kunsten. Die meerduidigheid komt in het overheidsbeleid gelukkig ook voor, zij het met een focus op de maatschappelijke en dan vaak extrinsieke effecten. Dat wordt problematisch bij het waarderen, wanneer effecten van kunst empirisch moeten worden aangetoond en er daarbij niet genuanceerd gedacht wordt hoe de kunsten specifiek (als kunst) bijdragen aan economie, sociale cohesie of gezondheid. Niet voor niets stelt de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in *Cultuur herwaarderen* (Schrijvers et al. 2015) dat de wijze waarop de overheid naar de cultuursector kijkt, te veel uitgaat van de politieke wensenlijstjes en te weinig van wat specifiek is aan de sector. Juist bij het waarderen wreekt zich de voorkeur voor extrinsieke effecten omdat korte, met cijfers onderbouwde redeneringen over de waarde van kunst meer gewicht in de politieke schaal leggen dan het narratieve bewijs dat voor de kernwaarden van kunst nodig is. Je kunt daarover klagen, net zoals over klimaatverandering, maar om er iets aan te doen is lastig: net als bij de klimaatproblematiek vergt dit een collectieve omslag in het denken waarbij andere vormen van bewijs, en bijgevolg andere waarden, weer betekenis krijgen. •

Literatuur

- Adviescommissie Cultuurbeleid Maastricht (1987) *Cultuurperspectieven: nota op basis van hoofdpunten van beleid voor het bestuur van de stad Maastricht in de periode 1986-1990*. Maastricht: Gemeente Maastricht.
- Brinkhorst, L.J. en M.C. van der Laan (2005) *Ons creatieve vermogen: brief cultuur en economie*. Den Haag: Ministerie van EZ/ Ministerie van OCW.
- Bussemaker, J. (2013) *Cultuur beweegt: de betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Gielen, P. (et al.) (2014) *De waarde van cultuur*. Brussel: Socius.
- Hagoort, G. en G. Kuiper (2005) 'Naar een ondernemende cultuur: hoe culturele organisaties financieel creatiever gerund kunnen worden'. In: *Boekman*, jrg. 17, nr. 62, 62-68.
- Hoogen, Q.L. van den (2010) *Performing arts and the city: municipal cultural policy in the age of evidence-based policy*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Hoogen, Q.L. van den (et al.) (2012) *Effectief cultuurbeleid: leren van evalueren*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Schrijvers, E., A-G. Keizer en G. Engbersen (red.) (2015) *Cultuur herwaarderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Zijlstra, H. (2011) *Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuurbeleid*. Den Haag: Ministerie van OCW.

Noten

- 1 Om 'waarde als gehalte' uit te leggen, verwijst de Van Dale expliciet naar de kunsten en citeert Lucebert: *alles van waarde is weerloos*.
- 2 De jaartallen betreffen de cultuurnotaperiode van de desbetreffende bewindspersoon.